

Драган Р. Богојевић¹
Филозофски факултет
Универзитет Црне Горе

РУСО - НЕМИРНА САВЈЕСТ ПРОСВЈЕТИТЕЉСТВА

Жан-Жак Русо представља инспирацију и подстицај за савремени књижевни израз. Покушаћемо да, кроз анализу *Lettres à Malesherbes* (*Писма Малзербу*), тих тако русоовских драгуља књижевне продукције, укажемо на радикалну новину у његовом писању: филозофски приступ који се преплиће са узнемирујућом и несвакидашњом игром савјести. На ширем плану, изван личне равни сукоба између њега и Волтера, указаћемо на кључне елементе раскида у пољу *Просвјетитељства*: различите концепције у поимању праведног друштва и развоја наука, умјетности и књижевности.

Кључне ријечи: уточиште, природа, завјера, пријатељи, правда, истина, писма, аутобиографија, мизантропија

Зашто Русо?

Представљајући Жан-Жак Русоа у својој студији, Ромен Ролан каже:

Жан-Жак Русо је један од најочигледнијих примјера надмоћи духа над временом. Он је продубио, преобликовао, преобразио друштво свога вијека и вијека који га је наслиједио. Присталице старог, урушеног свијета неумитно су озлојеђене. Приписивале су му, као и Волтеру, одговорност за све потресе у 19. вијеку.² (Ролан 1949: 7)

Мало је писаца који су оставили тако снажан печат још за живота својим дјелом и личношћу. Његова „сјенка“ не престаје да наткриљује генерације писаца и читалаца које су дошле послије њега. Русо стално води дијалог са читаоцем, непоновљиво, страствено, бесмртно, како то до тада нико није радио. Свако његово дјело одјекнуло је као удар грома, а мало писаца се може похвалити толиким степеном обожавања и оспоравања. Русоово дјело естетским, филозофским и књижевним квалитетима плијени и обавезује на упознавање. Поводом обиљежавања триста година од рођења великог писца 2012. године, Максим Ровер у уводнику часописа *Le Magazine Littéraire* пише:

1 d.bogojevic@t-com.me

2 Сви цитирани одломци дати су у преводу Драгана Богојевића. (прим. аут.)

За своје савременике, човјек Русо је био необична појава: код Жан-Жака се долазило као што се данас обилази неки историјски споменик. Јесте, писац је био споменик, с постољем од књига, с мислима као конструкцијом, и понашањем, љубавима и пријатељима, као заставама ношеним вјетром. Русо почива у Пантеону гдје се, нема сумње, досађује. Ако је 2012. требало да буде година у знаку Русоа, онда није у питању само календарска случајност: недостаје нам више него икада. (Ровер 2011: 53)

Русо прије романтичара одбацује мит о *Ренесанси* која извлачи западну цивилизацију из раља опскурног и мрачног *Средњег вијека*. Истрајно разобличава потребу за раскоши која фаворизује површност, економску неједнакост и самољубље. Критика позоришта (изазвана Даламберовим чланком „Женева“ у *Енциклопедији*) отвара кључне теме његове космогоније. Критикујући Молијера што извргава руглу аутентичне вриједности да би насмијао публику или осуђујући на пропаст Дидроову концепцију буржоаске моралне драме - Русо се обрачунава са неким од темељних лаичких принципа *Просвјетљивости*.

Русо није пуки моралиста. Преиспитујући филозофска становишта своје епохе, истовремено нуди другачији поглед и неку врсту глобалистичко-рационалног објашњења: филозофија треба да се бави човјеком и разлучи постојање Зла на земљи, штитећи природу и не подлијежући религиозним или научним стереотипима³. У својим дјелима настоји да осмисли „теорију о човјеку“ којом би објаснио тренутно стање ствари у друштву и учинио видљивим цјеловити развој друштвеног бића у складу са људском природом. Русо баштини и главне одлике Локовог емпиризма, али сматра да је емпиристичка филозофија недостатна у објашњењу генезе самих идеја. Та метода није у стању да нас повеже са божјом идејом, идејом нематеријалног духа, нити неког општег поретка у коме душа пребива. О томе колико је русоовска мисао блиска нашим временима, најбоље свједочи и овај цитат:

Приближавамо се стању кризе и вијеку револуција. (Шарак 2011: 57)

Зашто су важна *Писма Малзербу*?

Писма нас занимају по више основа. Један је свакако у естетско-стилској равни. *Писма* су написана у једном даху, готово без преправке и садрже све елементе књижевног стила „збуњујуће магије“, како то дефинише њемачки филозоф Кант. И Сент-Бев је сматрао да Русо „није написао ништа љепше од *Писама Малзербу*“. Невелика по обиму, *Писма Малзербу* садрже све одлике заводљиве, поетске, издашане прозе, која у заглашујућем ритму изазовних ставова и неочекиваних обрта производи тзв. ефекат Русо - изненађујућу тезу, као удар грома, парадокс...

С друге стране, *Писма Малзербу* обезбјеђују и непоновљиво, кондензовано, препознатљиво „складиште“ најважнијих питања која Русо

3 Мисли на Библију и праотачки гријех и Хобсову девизу: човјек је човјеку вук.

неуморно поставља. Директно или индиректно, у *Писмима* се говори о занату писца, искварености друштва, разлозима неједнакости, непотребној раскоши, величању природе, мизантропији, моралу, неправди, пријатељству, срећи, повлачењу из друштва, Женеви, имагинацији...

Интерес *Писама* огледа се и у неминовној синергији писања и промишљања, личног и општег, Русоа човјека, ботаничара, музичара и Русоа писца, филозофа, социолога. Очигледна је та нераскидива веза између личних, опсесивних тема и Русоове политичке, филозофске мисли. Као што каже Жан Старобински:

[...] да се можда читава историјска теорија о Русоу не своди на конструкцију усмјерену ка оправдању личног избора [...]. Није ли изградио принципе и дао историјска објашњења једино да би се искупио и оправдао свој необични живот, своју стидљивост, своју неспретност, своју ђудљивост, и ту тако неуку Терезу са којом заснива домаћинство. (Старобински 1971: 50)

Коначно, *Писма Малзербу* представљају одлучујући заокрет у писању аутобиографске, апологетске прозе. Русо започиње рад на себи, који се више неће заустављати. Показује завидан смисао за самоспознају и тумачење сопствених поступака, без илузије да се може схватити другачије осим: да осликава себе онаквим каквим се види и какав стварно јесте. Једино је он компетентан да каже и спозна истину о себи. Тако да *Писма* представљају неку врсту прототипа за писање Русоових аутобиографских дјела (и он сам их сматра сажетком *Исповијести*). Касније, Русо се, углавном, представља у што ласкавијем свијетлу, инсистирајући на сопственој посебности и природној доброти. Тако лакше налази оправдање за „повлачење“ из друштва - инсистирајући да се не ради ни о мизантропији, ни о осамљености, и никако о лошем човјеку.⁴ Свјестан је да себе мора поштовати, и уколико одиста жели да се утјеша, позитивна „конструкција“ о себи му у томе може само помоћи.

Разлози настанка *Писама*

Русо од 1756. године живи изван Париза, а током јесени 1761. године проживљава тешку психичку кризу и појачане нападе болести која га поодавно мучи. Бојао се да ће умријети прије него што заврши *Друштвени уговор* и *Емила*, то „последње, најкорисније, најцјењеније од његових дјела, које му је највише прирасло за срце од свих осталих“ (Русо 2010: 7), тим прије што је у то дјело уврстио свој религиозни кредо: *Вјероисповијест савојског викара*. Био је убијеђен да је жртва језуитске завјере да се спријечи штампање *Емила* како би се, након његове смрти, објавило неко искривљено издање, које би оцрнило његову личност.

Такође, нападан је од стране пријатеља филозофа за „бјекство“ из друштвеног живота и самотништво на селу и периферији Париза. Они

⁴ Алузија на реплику из Дидроове драме *Биолошки син: Само су лоши људи сами (Il n'y a que le méchant qui soit seul)*.

на тај вољни Русоов чин гледају као на слабост, себичност и моралну изопаченост, па и исквареност. Као директор *Државне цензуре*⁵, господин Малзерб је био веома угледна и утицајна особа у то доба. Будући да саосјећа са Русовим проблемима и недаћама, покушао је да му помогне. Пише му писмо у коме га увјерава да му је позната Русоова „изузетна сензибилност“ и „огромна меланхолија“, које су још више изражене због самоће и болести. Потом наглашава:

Начин живота који сте одабрали превише је особен, а ви сте превише славни да би вас публика оставила на миру. Имате непријатеље и за вас би било понижавајуће да их немате, и можете бити сигурни да многи људи осуђују само крајње побуде које црпите из таштине, коју смо сматрали непримјереном и старим филозофима. (Русо 2010: 8)

„Изгнаник“ из Монморенсија као да је само то чекао! Одмах се подухвата писања четири дужа писма у јануару 1762. године, како би високом званичнику краљевске управе објаснио „праве мотиве свога владања“.

Концепција Писама

Русо их није замислио као посебно дјело. Њему је било најпрече да исправи погрешну слику која у јавности кружи о њему. Русо жели да увјери свог утицајног заштитника да није у праву што за њега мисли да је меланхолик, усамљеник, а тиме и несрећан човјек. Стога Русо развија разрађену аргументацију, која увијек долази до изражаја на почетку и на крају писма. Колико је Русоу било стало до њих, свједочи и накнадни захтјев Малзербу да му достави копије, јер их он сам није направио. Када их је објединио, пуни наслов гласи: *Четири писма господину предсједнику де Малзербу која садрже праву слику мог карактера и праве мотиве мог укућног понашања*.

У првом писму Русо одбацује разлоге које његови непријатељи лансирају поводом његовог „повлачења“. Прави разлог због кога се повукао из друштвеног живота треба тражити у „неутаживој жељи за слободом“⁶ (Русо 2010: 18) која га уљуљкује и побуђује жељу за уживањем, што је код њега јаче од свега. Русо је такође свјестан да немарност с којом објашњава свој отклон од свијета, може да буде и контра-аргумент, имајући у виду књижевни успјех и претходне активности.

Зато у другом писму Русо оправдава свој књижевни ангажман скоро квази-невољним чином, коме је претходило изузетно искуство које он представља као просвјетљење. Такође, након што напише његова посљедња дјела (*Друштвени уговор* и *Емила*), обећава растанак од публике .

5 На француском: *La Librairie*. Да би се нека књига званично објавила, морала је да има тзв. *привилегију*, односно одобрење од централних власти. Малзерб је имао функцију главног „цензора“ у краљевству. Будући да је благонаклоно гледао на филозофе, када би пројекат *Енциклопедије* западао у кризу, налазио је начин да деблокира ситуацију и омогући њено несметано излажење.

6 Из исте потребе Русо је касније написао *Исповијести* и *Русо суди Жан-Жаку*.

У трећем писму, Русо жели да убиједи Малзерба да уопште није несрећан и потрошен меланхолијом, већ да проживљава срећне тренутке и да је направио избор у складу са својим темпераментом. Да би поткрије-пио те наводе, описује интензивни доживљај природе у шумарку покрај Монморенсија, гдје тренутно борави.

Четврто писмо се бави оспоравањем критика од стране филозофа, које углавном истичу бескорисност Русоа изван друштва. Он се брани ставовима из *Расправа* и *Писма Даламберу*, сматрајући да тако чини добро дјело за људе и праведније друштво. С друге стране, избјегавајући друштво и дружење са значајним и познатим личностима (осим свог домаћина маршала од Луксембурга, с којим га ипак не веже интимно пријатељство), он живи у складу са својом природом. Тиме жели да оспори кључну оптужбу, изнесу од стране Дидроа, да једино лоши људи живе изван друштва. Управо супротно, он живи повучено али, или боље -јер- није лош човјек, лоши људи живе у друштву. Живјећи по страни, могао је „себи да учини добро, а другима ништа лоше“ (Русо 2010: 33).

Филозофски приступ и игра савјести

У овом дијелу рада, покушаћемо да укажемо на Русоову **радикалну новину у писању**. Наиме, код Русоа, ријеч је увијек у функцији изношења одређених мисли, осјећања, идеја, ставова. Таланат писца, укршта се с талентом мислиоца, производећи непревазиђени спој естетског ужитка и идејног садржаја. Такође, анализирајући *Писма*, долазимо до готово свих кључних тема које Русо промишља.

Писање као занат

Русо заузима презрив и негаторски став према писцима и писању уопште. То што је и сам постао писац, за њега представља деградацију и кобну случајност јер „све што ми се дешава (од тада) и што ме снашло само је неизбежна посљедица тог тренутка заблудјелости“ (Русо 1973: 351). У *Писмима* користи одреднице (*иши људи од џера, наши људи од џера*), подсмјивајући се сопственом ангажману као писца. Русо не жели да буде писац-занатлија (због тога је морао да дâ дјецу у сиротиште, јер није имао новца да их прехрани, а није желио да пише „по задатку“), а истовремено оптужује Дидроа⁷ да је због њега, против своје воље, постао писац и да је и то један од разлога разлаза међу њима. Сукоб

⁷ Русо је ишао да посјети Дидроа у затвору, успут прелистава новине и наилази на оглас академије из Дижона у коме се тражи да се напише рад на тему: *Да ли је развој наука, вјештина и умјетности оилеменио обичаје?* Русо пише *Расправу о наукама и умјетностима*. Текст изазива скандал. Одговор је негативан. Расипништво, распуштеност, слуганство казна су за излазак из блаженог незнања и вјечите мудрости у којој смо били, напредак наука и умјетности није нас усрећило, напротив, искварио је обичаје, што је довело и до кварења укуса. Кључна Русоова теза налази се и у *Писмима*, а Русо у уводу *Емила* такође експлицитно констатује: „Све је добро *иши* изађе из руку *Ствароаца*, све се *џоквари* у рукама човјека“.

између човјека и писца постоји, што је видљиво у *Писмима* и осталим аутобиографским дјелима. Критичар Жорж Меј сматра да „[...] пишући аутобиографска дјела, он наставља да искупљује грешку прве Расправе и да се креће у зачараном кругу у коме се сам затворио: постао је писац да би показао да то није требало бити, наставља да то буде да би показао да то више није“. (Меј 1994: 58)

Русо вјерује да, за разлику од других, он препознаје узроке зла: пороци не припадају толико човјеку, колико људима под утицајем лоше власти. Русо презире „људе од пера“ и „филозофе“ (међу које убраја Дидроа и Грима са којима дефинитивно раскида 1757-1758) зато што живе у корумпираном друштву, пуном предрасуда, вјештачких порива, у коме се љубав за себе (природно осјећање) замјењује самољубљем (изазива мржњу и сужањство). По њему, филозофи и писци највише су склони самољубљу, а он не припада тој „књижевној братији“. У једном другом дјелу, Русо најбоље о томе „суди“ о Жан-Жаку:

Видим да у овом вијеку, у коме филозофија само уништава, тај аутор једини уздиже оно што треба. У свим другим књигама, најприје рашчлањујем страст која их носи и лични интерес којим се аутор руководи. Једино ми се чини да Жан-Жак тражи постојано и простодушно истину. Једино ми се чини да он људима показује пут истинске среће, учећи их да разликују стварност од лажне спољашњости, природног од извјештаченог и несмајног човјека, кога су направиле наше институције и предрасуде; једино он ми се, укратко, учинио ватрено надахнутим љубављу за опште добро, без тајних планова и личног интереса. (Русо 1959: 783 и 728)

Рејутација мизантропија и осјећај неправде

У *Писмима Малзербу* Русо хвали „повлачење“ и, попут Алсеста⁸ одређује се за самоћу („пустињу“) у односу на корумпирано друштво. Он не доживљава мизантропију као ману која подразумијева мржњу према људима. Он не мрзи људе, већ не воли лоше и неправедне људе, који су производ друштва. Он има високо мишљење о човјеку из природе, пуног доброте, а људе избјегава зато што их воли! Тако карактеристична, Русоовски парадоксална реченица! Ево тог пасуса из четвртог писма:

Имам веома љубавно срце, али које може бити довољно самом себи. Превише волим људе, да бих правио избор међу њима: све их волим и зато што их волим, мрзим неправду; зато што их волим, избјегавам их: мање патим због њихове злобе када их не видим... (Русо 2010: 36).

У каснијим аутобиографским дјелима, још више наглашава ову парадоксалну аргументацију, истичући себе као оличење друштвености!

8 Главни лик из Молијеровог комада *Мизантроп* кога Русо у свом чувеном *Писму Даламберу* „брани“ указујући на његово непристајање на неправду и дволичност.

Одиста друштвеном бићу је теже да успостави дружење од неког другог, јер му не одговара лажно представљање. Више воли да живи далеко од лоших људи и не мисли на њих, него да их гледа и мрзи.

Русо је рано заволио књиге (па отуда то његово „неизрециво гађење“ према стварним људима), изградио склоност ка „херојском и романескном“ и дивљење према изузетним личностима и пријазном друштву које окупља „бића (моме) срцу драга.“ (Русо 2010: 17, 21, 431)

Русо се стално ставља у позицију жртве, неправедно прогањане, те стога бјекство из друштва и повлачење у самоћу представљају један од начина ефикасне одбране и заузимање критичког става. У *Исјовијесцима*, Русо наводи епизоду када је неправедно оптужио једну дјевојку за нешто што је он урадио. Осјећање стида или страха од јавне осуде, надвладала су осјећај за правду и истинољубивост. Та слика почињене неправде из дјетињства, прати га до краја живота...

„Теорија“ завјере, завјешт истини и посихумној слави

Одмах бих пристџао да ме се нико не сјећа, али не бих пристџао, признајем, да ме се сјећају као нечасног човјека. (Русо 1959: 672-673).

Русо се и у *Исјовијесцима* с горчином присјећа завјере коју су покренули његови тобожњи пријатељи филозофи. У *Писмима Малзербу*, током свог боравка у Ермитажу, код Мме Демине изјављује: „*Шек сам почео да живим 9. априла 1956*“ (Русо 2010: 37). Увјерен је да се све радило с циљем да га изољују и од његовог повлачења направе наметнуту самоћу. У једном другом аутобиографском дјелу наводи:

Ево ме сам на земљи, без браће, ближњих, пријатеља, друштва, сам са собом. Најдруштвенији и највољенији од људи, прогнан је од истих једногласно. Смишљајући из мржње мучитељске смицалице које ће највише погодити моју осјетљиву душу, жестоко су раскинули све оно што ме за њих везивало. Волио бих људе, упркос њима самима. Моју љубав би изгубили, онда када би престали да буду људи. (Русо 2001: 44)

Сматрао је да нема могућности да се брани, јер није био потпуно сигуран какву све слику шире о њему у јавности. Али је сигуран да су га непријатељи представљали као преваранта да би унизили идеје и принципе изнете у његовим дјелима. Томе треба додати и параноичне страхове о језуитској намјери да спријече штампање *Емила*. Ипак, извјесно је да се није радило о организованој завјери (то и Русо у неким писмима касније признаје, приписујући то појачаном стресу, болести и израженој имагинацији). Наравно, било је и реалних проблема, попут протјеривања из Француске и Женева због *Емила и Друштвеног уговора* (1762)

или отвореног размимоилажења са Волтером⁹ или тоталног раскида са осталим филозофима. С друге стране, Русо је све радио да буде на маргинама друштва и усамљена жртва, потхрањујући осјећање невиности и „бољег“ у односу на друге људе. У писму Иверноу од 28. марта 1768. каже: „*Ништан није веће, љепше, него истина због истине. Завидим слави мученика. Иако не дијелимо баш исту вјеру у свему, дијелимо исту невиност, исту ревност и моје срце је достојно њих.*“

Чињеница је да се Русо често „понесе“ и претјерује из жеље да пошто-пото нешто докаже, а има и потребу да „реконструише“ догађаје како би се оправдао. Тако за „просвјетљење“ из Венсена каже да су му одмах биле јасне све противурјечности друштвеног система и да никада није могао написати све оно што је тада видио и доживио. Ипак, управо га је прва *Расправа* лансирала у књижевну орбиту и поставила темељне принципе његове мисли! Такође, у *Писмима Малзербу* објашњава да самоћу прижељкује због неутаживог духа слободе, да би у некој другој прилици изјавио да је изабрао „самоћу из лијености и због болести и да би радио исто што и други, само да је мало здравији и активнији.“ (Русо 1959: 1225).

Русо, наравно, држи до Малзербовог суда, али свјестан је да ће *Писма* читати више људи, те му је стога веома стало до истине. Тако да чак „наговјешта“ позитиван исход по њега. Реченица попут: „*умријећу истуњен надом у Врховно Божанство и убијећен да од свих људи које знам, нико није бољи о мене*“ (Русо 2010: 20), не оставља Малзербу много простора, јер не може, а да се не сложи са Врховним Бићем... Али, није ли истина коју Русо заговара његов лични доживљај? Дидро му је пребацивао то у писму од 17. октобра 1757: „*Знам да, што год радили, ви ћете увијек имати за свједока вашу савјест; али да ли је то довољно и да ли је дозвољено да се, у одређеном степену, занемаре свједочења других људи?*“.

Чини се да је Русоу посебно стало до тога да га будуће генерације памте као доброг човјека. Увјерава како су његова дјела израз најдубљег бића и истинске добротe. Не занима га суд свога времена, које је одавно презрео, али у четвртном писму хвали доброту својих домаћина, за које би заложиио и оно што му је најбитније, а то је: „почаст коју очекујем од потомства, коју ће ми удијелити, јер је заслужујем, а потомство је увијек правично.“ (Русо 2010: 37)

Русо не трпи лаж, неправду, дволичност свога доба и људи у граду. А, готово писаца и угледних људи. Зато и не воли статусне симболе (одбија мјесто уредника једног часописа које му Малзерб нуди, напушта државни посао код господина Франкеја) и, како каже у другом *Писму Малзербу*: „ревностно сам предузео што ми треба.“ (Русо 2010: 25). То значи да вјерује у природну доброту човјека, кога кваре институције, и по-

9 Након објављивања Руссоових *Расправа*, а потом и *Емила и Друшћеног уговора*, два великана француског Просвјетљења имали су чувену преписку. Волтер је оптуживао Русоа за мизантропију, недоследност и додворавање обичном народу, оптужујући га да држи моралне придице о васпитању, а сопствену дјецу оставља у сиротиште. Русо се бранио да је то урадио због недостатка новца и маестралним тезама у *Писму Даламберу*.

вратак обичном животу, без обзира на славу која га прати. Не подноси живот који воде богати и угледни људи (а то подразумијева и спољашњи изглед: нема више мача, сата, бијелих сокни, накита, фризура, само обична перика и сукнено одијело). Стога иде да живи ван града, на село, гдје проналази срећу, уточиште, природу...

Срећа, уточиште, природа

Срећа заузима једно од кључних мјеста у Русоовом животу. Аутобиографски приступ је само продужава, о чему најбоље свједочи треће писмо: „Моје бољке су дјело природе, али моја срећа је само моја.“ (Русо 2010: 27). У потрази за срећом проналази легитимни смисао живота. Због тога треба отићи из града у коме владају самољубље и лажна осјећања. Захваљујући уточишту у Ермитажу могао је „пронаћи истинска задовољства човјечанства, тако дражесна, тако чиста и убудуће тако далека од људи.“ (Русо 2010: 30-31). У трећем писму описује „блага уживања“ у додиру са природом. Онај ко може да осјети тако нешто сигурно није лош човјек и рај му је обезбијеђен. Јер, тежња ка срећи се остварује уз учешће религиозног осјећања. Русо се ту разликује од филозофа-атеиста. Он је деиста, вјерује у Бога ствараоца и обновитеља, који је непознајљив, неразумљив путем разума. Доказ за његово постојање налази у унутрашњем доживљају који производи посматрање природе. Вјерује у бесмртност душе и добротинитељско *Провиђење* (још једна тачка разлика са Волтером, који га исмијава у *Кандиду*). Да би доживио срећу, снагу или слободу, предаје се узвишеним мислима, поретку ствари, али не да би их тумачио, већ да би им се непрестано дивио и обожавао мудрог творца кога осјећа.

Уточиште, прибјежиште, повлачење, бјекство - кључни елемент „реформе“ коју Русо предузима и централна тема промишљања о себи, људској природи и друштву свога времена. Такође, централна тема односа са „филозофима“. Русо је сматрао да није створен за живот у друштву, да је његово срце живо, а дух лијен, да је успорен, да му тешко падају друштвене обавезе и „често је одсутан духом, па не може да се истакне у разговору“ (Русо 2010: 28-31). Сматра да је уточиште добра ствар за човјека који не трпи неправду и кога градска средина не прихвата:

У дјелима која сам написао у Паризу осјећа се жучност човјека измореног буком великог града и огорчење због непрестаног мимохода порока. Она која сам написао из мог уточишта у Ермитажу одишу самилошћу и благородношћу, које се једино могу осјетити у шумовитом пропланку, доказујући како на мене утиче одлазак из града на село. (Русо 2010: 89)

Теже му је да живи сам међу људима, него сам у пустињи. Активни живот га не занима, самоћа је добар изговор да се побјегне од обавеза и наметљиваца. У шуми тражи нетакнута мјеста, гдје се не осјећа сужањство и доминација. И у предговору *Нове Елоизе* пребацује суграђанима који мисле да се не може живјети изван Париза.

Посебно су Русоа забољеле Дидроове опаске: *Само лош човјек је сам и Чудна ми грађанина од пусишињака*. Али и Волтерове, који побија Русоове тезе о утицају друштва, говорећи да човјека квари управо изопштено-ност из друштва. Русо, који је Дидроа волио, а Волтера цијенио, не оду-стаје од својих ставова и сматра да је Дидроа „покварило“ окружење, док Волтера сматра себичним и саможивим.

Друштвеност је једна од кључних вриједности *Просвјетитељства*. Русо заузима став ратоборног усамљеника и позива се на негативне при-мјере. Филозофи, с друге стране, на његов бијег из друштва гледају као на злочин. Једно од главних својстава филозофа, у Димарсеовом члан-ку „Филозоф“ у *Енциклопедији*, управо је рад на стицању квалитетне друштвености. Русо одиста дјелује као човјек парадокса када Малзер-бу објашњава презир који осјећа према људима свог доба. Стога у *Пис-мима*, и касније у другим аутобиографским дјелима, Русо употребљава сва реторичка средства да се оправда од оптужби за усамљеништво и „бјекство“ из града. Увјерава да је много кориснији људском роду у са-моћи, него писци који живе у граду. Питање уточишта је у блиској вези са појмовима „људског срца“ и „природе.“

А природа има одлучујућу улогу у Русоовом мисаоном склопу и жи-воту. Управо у односу на природу гради сопствену „изузетност“ и от-пор према друштву. У природи се осјећа безбиједним. Разлику између природе и друштва види као разлику између љубави за себе (природно осјећање, које води у хуманост и врлину) и самољубља (лажно осјећање, створено у друштву, извор таштине и зла). Русо је одиста апологета при-роде и сматра себе човјеком природе и добра срца. То га и издваја од свјетине, јер његову природност други не разумију. Бољи је од других, јер је близак природи, али и зато што живи у складу са својом природом:

Од мене је зависило, не да промијеним темперамент или преузнем дру-ги карактер, већ да од себе учим, да би ме учинио добрим самом себи и нипошто лошим по друге... да дам примјер другима како да живе (Русо 2010: 33-34).

То идеализовање природе га увјерава да су урођеници срећнији од нас, јер не желе да се прилагоде нашем начину живота (за разлику од Волтера који мисли да су канибали и варвари). Мистично искуство и доживљај природе у трећем писму најбоље илуструју улогу природе за Русоа. Најприје, она му пружа уточиште у коме се осјећа срећним, у шта Малзерб не вјерује. Потом, износи деистичко схватање живота, што га разликује од других филозофа. Најзад, срећа коју проживљава је доказ његове невиности и вјечности: „нека слични дани испуне вјечност за мене, не тражим ништа друго“ (Русо 2010: 32).

Аутобиографија, пријатељство и исправан човјек

Писма Малзербу припадају аутобиографском жанру. Писац-нара-тор је главни јунак који жели да изложи и објасни своју личност. Русо

преко неколико упечатљивих слика, углавном слиједећи хронолошки ред, исписује странице о себи и о ономе што му се дешава у животу. Откривајући своју „унутрашњост“, Русо жели да истакне јединство које постоји између њега и дјела, а полазиште је у његовом ја: „у Расправама, као и у Елоизи, као и у Емилу, Русо-човјек је мјера свих ствари, његово ја настоји да се ухвати у увијек неухватљиво јединство и које се, једном ријечју, тражи.“¹⁰

Одбацује и жаоке филозофа, говорећи да га не познају или да намјерно желе да срозају његов углед, јер им се не свиђа то што људи могу видјети у њему и „можда би (му) и опростили умијеће у вјештини писања, али (му) нису могли опростити да (његово) владање служи као примјер који је њих изгледа забрињавао“. (Русо 1973: 362).

Малзербу жели да се представи и „на своју користи и на своју штењу“ (Русо 2010: 20), јер има изражену потребу за правичношћу. Мрзи неправду и највише се плаши да га виде онаквим какав није, умјесто онаквим какав јесте. Љубав према истини је друга страна љубави према правди. Ипак, пред крај живота је више резигниран у погледу правде и истинитог спознавања себе, али га осјећај самопоштовања не напушта.

И у пријатељству, Русо разликују оно „интимно“, без интереса, које веже два срца и задржава слободу свакога и „монденско“, које се остварује кроз услуге, заслуге, површно, и које обично захтијева осјећај захвалности. Током разлаза са Дидроом, Русо му објашњава да учињена услуга није доказ пријатељства, већ једноставно честитости, да не може бити пријатељ, ако се не воли. Прави пријатељи никада не траже ништа заузврат. У *Писмима* објашњава да изневјерити пријатеља значи починити чин љубавне издаје, а захладити односе с драгим пријатељем је равно унутарњем распућивању. Русо нема илузија да може имати правог пријатеља у таквом друштву: „Био сам саздан да будем најбољи могући пријатељ, али онај који је требало да ми одговара, још се није појавио.“ (Русо 1959: 1124)

Русо прво писмо завршава: „од свих људи које познајем, нико није бољи од мене“. Нешто слично понавља и у *Исјовијесцима* („нико не може рећи-био сам бољи од тог човјека“). Неподношљива надменост? Могуће, али исто тако израз одлучног одбијања Дидроове опаске. Русо је дубоко и трајно повријеђен мишљењем свог пријатеља о њему као лошем човјеку! *Писма Малзербу* представљају неку врсту Русоовог пред-текста, концентришући главне теме које га опсиједају (самољубље, корупција, неправда, али и љубав према слободи, истини, правди, моралној савјести, склоност ка чистим задовољствима, осјећајност, имагинација) и доживљај Русоа као странца у таквом друштву.

Русо зна да у њему живи човјек природе, који је „природно добар“, без предрасуда и лажних страсти. Он је човјек у пуној природној истини и без имало злобе. Иако се у *Писмима* жели представити и у лијепом и

¹⁰ Мунтеано 1975: 20, В. Munteano, *Solitude et contradictions de Jean-Jacques Rousseau*, Paris, Nizet, 1975 у Русо 2010: 100.

ружном свјетлу, он никада није „лош“. За себе каже да је постао срећен човек, који живи у складу са својом природом.

Због тога се прихвата писања аутобиографије која му чини ужитак, али му и омогућава стално преиспитивање и упитаност: ко је заправо Жан-Жак Русо?...

Закључак

Ко је заиста аутор *Писама Малзербу*? Да ли је то човек кога невјероватна лијеност чини неподобним за друштвени живот? Да ли је то човек који вреднује стање природе замишљене према себи, како би се обрушио на друштво искварено вјештачким страстима?

Да ли је то усамљеник који повлачење из градског живота доживљава као уточиште, али и као изабрано мјесто за праведнике? Да ли је то тај праведник који у уточишту налази непатворену и интезивну срећу посматрања и сањарења, темељну доброту, доказ о постојању *Узвишеног бића* и обећање спаса? Да ли је то осјетљиви човек изложен сталним нападима тобожњих пријатеља, али који вјерује да није било бољег човека од њега на планети земљи? Да ли је то народни трибун који мрзи високе званичнике, њихове статусне симболе, опорост, нискост, предрасуде и пороке? И супротставља им вриједности: слободу, природу, истину, морал, правду, живот за себе.

Да ли је то писац који, након закашњелог и бруталног упада у свијет писаца *Расправом о наукама и умјетностима*, износи парадоксалну и провокативну тезу, одговара на критике систематизацијом изнесених ставова и одриче се „људи од пера“. Он не оптужује злоупотребе апсолутне монархије као филозофи, већ доводи у питање основне постулате грађанског друштва у настајању.

Његова снага можда управо и лежи у тој привидној позицији маргиналаца склоног контрастима. Женевањанин и Француз, самоук и веома култивисан, музичар и писац, филозоф и умјетник, протестант и католик, интелектуалац одбојан према интелектуалцима, плебејац с нелагодом у народу, религиозан без цркве, заљубљен без жена... Маргиналност надокнађује непрестаним радом на помјерању граница, изазивању тензија, противурјечности, парадокса. Оно што карактерише књижевни стил човека неспретног и стидљивог у свакодневном животу је свакако - одважност! Он утискује у епоху *Просвјетитељства* (коју критикује и живи, превазилази или интегрише), пресудну мутацију. Отвара пут за нови приступ личности, њеног односа са другима, са свијетом, са самим собом (Кути 2002:1182).

Литература

- Шалрантије 1987: М. Charpentier, J. Charpentier, *Littérature, textes et documents XVIII siècle*, Paris, Nathan.
- Кути 2002: D. Couty, *Histoire de la Littérature française*, Paris, Larousse.
- Меј 1994: G. May, *Rousseau*, Paris, Seuil.
- Орвил и др. 1994: P. Horville (collection dirigé par), *Anthologie de la littérature française du XVIII siècle*, Paris: Larousse.
- Ролан 1949: R. Rolland, *Les pages immortelles de J.J. Rousseau*, Paris, Corrèa.
- Ровер 2011: M. Rovere, *Le promeneur tricentenaire-Rousseau*, Paris, Le Magazine Littéraire Tricentenaire Rousseau, l'ombre des Lumières, 53.
- Русо 2010: J.-J. Rousseau, *Lettres à Malesherbes*, Paris: Le livre de poche, Libretti.
- Русо 2001: J.-J. Rousseau, *Rêveries du promeneur solitaire*, Paris, Le livre de poche.
- Русо 1973: J.-J. Rousseau, *Les Confessions*, Paris: Gallimard.
- Русо 1959: J.-J. Rousseau, *Œuvres complètes I, Dialogues II, et Mon portrait*, Paris, Gallimard.
- Серкиљини и др. 2007: J. Cerquiglini-Toulet, F. Lestringant sous la direction de J.-Y. Tadié, *La Littérature française: dynamique et histoire I*, Paris: Gallimard.
- Старобински 1971: J. Starobinski, *Jean-Jacques Rousseau, La transparence et l'obstacle*, Paris, Gallimard.
- Татен-Гурије 1999: J.-J. Tatin-Gourier, *La Littérature française du XVIII siècle*, Paris, Dunod.
- Џакула и др. 1976: B. Džakula (urednik edicije), *Francuska književnost*, Sarajevo IGKRO „Svjetlost“ - OUR Zavod za udžbenike, Beograd, izdavačko preduzeće „Nolit“.
- Шарак 2001: A. Charrak, *Le promeneur tricentenaire-Rousseau*, Paris, Le Magazine Littéraire Tricentenaire Rousseau, l'ombre des Lumières, 57.

Dragan Bogojević

ROUSSEAU - LA CONSCIENCE INQUIÈTE DES LUMIÈRES

Резиме

Jean-Jacques Rousseau représente l'inspiration et l'encouragement pour l'expression littéraire contemporaine. A travers ses *Lettres à Malesherbes*, ces exemples typiques de la prose rousseauiste, nous allons essayer de démontrer la nouveauté radicale de son écriture: l'approche philosophique mêlée au jeu de conscience insolite et inquiétant. Dans un cadre plus large, en dehors du conflit personnel entre Voltaire et lui, nous allons envisager les motifs principaux de la rupture dans le champ des Lumières: les concepts différents d'une société plus juste et du progrès des Sciences, des Arts et des Belles Lettres.

Mots-clés: refuge, nature, complot, amis, justice, vérité, lettres, autobiographie, misanthropie.

Примљен септембра 2012.

Прихваћен за штампу новембра 2012